

WOON- EN LEEFCULTUUR TUSSEN 1650 EN 1850

een nieuw onderzoeksproject in 's-Hertogenbosch

drs Aart Vos

In 1993-1994 werd in opdracht van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch een steekproef gedaan naar de materiële aspecten van het wonen aan de Peperstraat. De historicus mw drs Ester Vink stelde naar aanleiding van haar onderzoek een rapport samen. Mede op grond van dit rapport hebben het Stadsarchief van 's-Hertogenbosch en de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch het onderzoeksproject 'Woon-en Leefculturen van 's-Hertogenbosch, 1650-1850' in het leven te roepen. Daartoe werd onlangs een Stichting in het leven geroepen om het onderzoek te verwezenlijken en de benodigde gelden te verkrijgen. Hier een beschrijving van het hoe en waarom van het onderzoek.

Waarom

We willen graag weten hoe mensen in het verleden leefden, want geschiedenis gaat tenslotte over mensen. De vraag hoe mensen vorm gegeven hebben aan hun bestaan intrigeert. Hoe zag het dagelijks bestaan van de inwoners van 's-Hertogenbosch er uit. Was er tijd voor ontspanning, wat at en dronk men, waren er huisdieren, welke kleding droeg men en werd er gelezen. Alleen door de elite of consumeerde de eenvoudige ambachtsman wel eens een almanakje? Kortom talloze vragen rijzen en dienen beantwoord te worden.

Om beter zicht op het dagelijks bestaan te

krijgen is het nodig archivalia, bronnen, te ontsluiten die ons meer vertellen over de mensen van 's-Hertogenbosch, in welke huizen ze woonden, en met welke voorwerpen - van schilderij tot eetgerei, statussymbolen en modeartikelen - onze voorouders zich omringden.

Wanneer een lange periode onderzocht wordt is het ook mogelijk te ontdekken of er veel of weinig veranderd is in het leefpatroon, in welke sociale groep veranderingen plaatsvonden en hoe het consumptiepatroon was over een tijdsbestek van twee eeuwen.

De vraag kan eveneens gesteld worden of er sprake is van een typisch Brabantse of wellicht Bossche smaak. Of blijkt 's-Hertogenbosch echt een stad te zijn die op het snijvlak van twee culturen lag, beïnvloed door bijvoorbeeld Antwerpen in de Zuidelijke Nederlanden en het gewest Holland? En was de stad, ook liggend op de lijn Oost-West, georiënteerd op de Duitse gebieden? (Grootschalige) onderzoeken werden reeds verricht of zijn gaande naar de woon- en leefcultuur in steden als Delft, Haarlem, Weesp en Antwerpen en het platteland van Oost-Groningen en de Zaanstreek. Daarnaast is reeds een onderzoek gaande naar de 'materiële' cultuur van het Brabantse platteland. Een vergelijking met de Brabantse plattelandscultuur wordt door een op te zetten onderzoek in 's-Hertogenbosch mogelijk gemaakt.

De bronnen

De bronnen om de woon- en leefculturen te onderzoeken zijn te vinden in het Notarieel Archief, dat bestaat uit honderden banden waarin zich de minuten van akten bevinden die door Bossche notarissen in het verleden werden opgemaakt. Niet al deze akten, variërend van getuigenverklaringen tot contracten, zijn voor ons doel van belang. Voor ons onderzoek richten we ons in het bijzonder op de 'akten van boedelinventaris'.

We dienen te beseffen dat de boedels niet werden opgemaakt voor ons, zodat wij aan het einde van de twintigste eeuw beter zicht zouden krijgen op de gedragingen van onze voorgangers. De bron is daarom ook 'weerbarstig': wat we willen vinden staat er vaak niet in, en moet via een omweg op het spoor worden gekomen. Een moeilijkheid is eveneens dat er voorwerpen vermeld worden die wij niet (meer) kennen. Het interpreteren van goederen vereist kennis en ervaring. Om een voorbeeld te noemen: Het is niet altijd duidelijk wat er bedoeld wordt met een 'varcken'. Wordt er een dier mee bedoeld of een borstel? En betekent het voorkomen van een clavecimbel nu dat er gemusiceerd werd of diende dit instrument als statussymbool? Wijst de aanwezigheid van een 'Bijbel' in huis er op dat de eigenaar kan lezen?

Zo zijn er talloze vragen die door nauwgezet onderzoek beantwoord kunnen worden.

Naast de boedelinventaris neemt de notaris ook wel zgn. 'Contra-cedullen' en 'Akten van Openbare Verkoop' op. Dit zijn akten waar in vermeld staat hoeveel de goederen bij de (openbare) verkoop hebben opgebracht.

Soms wordt summier aangegeven om welke goederen het gaat, soms omschrijft de notaris het goed uitgebreid en vermeldt hij de koper. In ieder geval is genoteerd hoeveel het voorwerp opbracht. Deze bron is niet alleen van belang voor het onderzoek naar de wooncultuur maar ook voor de economische- en prijsgeschiedenis.

Fragment uit de boedelinventaris van de 'zuijker rafina-
deurs' Bakkers en Tarremans aan de Vughterdijk, 1753
(Stadsarchief 's-Hertogenbosch, notarieel archief nr. 3249).

Het onderwerp van het onderzoek

Het onderzoek naar de wooncultuur kan zich niet beperken tot één sociale groepering of één bepaald tijdvak. Men dient zich echter wel te realiseren dat een onderzoek over twee eeuwen zeer veel tijd, menskracht en geld kost. Er is daarom gekozen voor een onderzoek over de periode 1650-1850, waarin twee straten centraal staan, nl. de Peperstraat en de Orthenstraat.

In de Peperstraat hebben in deze twee eeuwen vertegenwoordigers van de Bossche elite gewoond. Deze gezeten burgers kleedden hun huis over het algemeen rijk aan. De Orthenstraat werd gekozen omdat hier veel ambachtslieden gevestigd waren, de Bossche 'middenstand', maar ook omdat er arme mensen woonden.

Inhoud van de boedelinventaris

Voorafgaande aan de werkelijke beschrijving van de inventaris worden onder meer de volgende vermeldingen aangetroffen:

-Naam van degenen van wie de boedel wordt opgemaakt, kinderen, het beroep en de woonplek (het huis of de straat). De voor het onderzoek zo belangrijke gegevens, zoals het beroep van de erflater en de woning, staan echter niet vaak vermeld. Na deze opsomming volgt dan de lijst van roerende en onroerende goederen, die zich in de boedel bevindt. Soms noteert de notaris de goederen per categorie (keukengerei, meubels etc.), soms tekent hij aan in welke ruimte van de woning (keuken, salet, gangskén) de goederen zich bevinden.

Wat kan er met de inventaris worden gedaan

Bij bestudering van boedelinventarissen is het mogelijk antwoord te krijgen op - onder meer - de volgende vragen:

- status (beroep, ambt, kerkelijke functie)
- rijkdom (juwelen, porselein, meubels)
- leescultuur (één Bijbel of een hele biblio-

theek met romans, juridische werken en reisverhalen)

- wetenschappelijke interesse (mathematische instrumenten, verzamelingen)
- religiositeit (bezit van devotionalia, psalmboeken of preekbundels)
- vrije tijd (muziekinstrumenten, toneelattributen, tuinieren, huisdieren)
- aankleding (schilderijen, behang, spiegels)
- eet- en drinkpatroon (voorraden, keukengerei, wordt er koffie gedronken)
- gebruik van ruimten/kamers in huis (ontstaan privé-sfeer)
- functie van kamers (bibliotheek, slaapkamer)
- wonen en werken in één huis.

Het is duidelijk dat de boedelinventaris niet alleen voor de beoefening van cultuur- en mentaliteitsgeschiedenis, maar ook voor de kunstgeschiedenis, de economische- en bedrijfsgeschiedenis van onschatbare waarde is.

Problemen van de bron

a.leesbaarheid

Het schrift van de notaris is vaak moeilijk te lezen. Met name in de zeventiende eeuw wijkt de wijze van schrijven af van onze manier van schrijven. In de achttiende eeuw kan het lezen van het schrift vanwege de penhantering (beter gezegd 'veer'-hantering) en slordigheid echter problemen opleveren.

b.taalgebruik

De taal die men bezigde was in de zeventiende en achttiende eeuw anders. Ook nu is een notariële akte niet altijd makkelijk te begrijpen. Dat gold toen evenzeer. Daarnaast worden er woorden gebruikt die nu niet meer voorkomen.

c.de bron beantwoordt niet alle vragen

Over het algemeen zal een bron nooit alle vragen kunnen beantwoorden. Daarom zijn gegevens uit andere bronnen nodig om het verhaal te completeren. Dit geldt ook voor de boedelinventaris. Want wie bezat wat en in welk huis! Indien de inventaris slechts de naam van de gene vermeldt wiens boedel opgemaakt wordt dan blijft onbekend in

Een achttiende-eeuwse koekplank, afkomstig uit 's-Hertogenbosch. Uit: Charles de Mooij en Renate van de Weijer, red., *Rijke oogst van schrale grond* (Zwolle, 1991) 13.

welke straat het huis staat. In de Peper- of Orthenstraat? Ook het beroep staat niet altijd vermeld. Een onderzoeker dient daar wel achter te komen. Dat betekent dat er andere bronnen aangeboord moeten te worden. In dit geval moet er onder meer gedacht worden aan fiscale bronnen en inkwartieringsregisters.

Vrijwilligers

Bovengenoemde werkzaamheden - het signaleren van boedelinventarissen en het noteren van basisgegevens - kunnen, gezien het tijdrovend karakter en de beperkte financiële middelen niet anders worden verricht dan door een groep vrijwilligers. Deze werkzaamheden staan in dienst van

het onderzoek. Dit houdt in dat de vrijwilliger zelf geen onderzoek doet, maar zich beperkt tot het opzoeken van kenmerken die het onderzoek minder tijdrovend en vlotter laten verlopen.

De Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch heeft een twaalftal leden bereid gevonden in het Stadsarchief de notariële protocollen door te nemen en de boedelinventarissen op te zoeken. Ed van Berge Henegouwen, sinds kort medewerker van het Stadsarchief, begeleidt de vrijwilligers die een aantal dagen per week actief zijn. Inmiddels is de groep ruim drie maanden aan het werk en zijn er reeds vele boedelinventarissen gesignaleerd tussen de vele andere akten die de notarissen hebben opge maakt.

Het onderzoek

Met behulp van de door de vrijwilliger verzamelde gegevens - de fiches - zullen de akten uit het Notarieel Archief die betrekking hebben op de Peperstraat en Orthenstraat worden opgezocht.

De door de vrijwilligers gevonden gegevens en de voorwerpen die in de akten worden opgesomd zullen worden ingevoerd in de computer.

Voor dergelijke grootschalige boedelprojecten zijn database-programma's ontwikkeld. Het invoeren van de gegevens uit de boedelinventarissen vereist veel deskundigheid. Niet alleen omdat er uiterst nauwgezet gewerkt dient te worden, maar ook omdat er zich veel problemen zullen aandienen, met name wat het interpreteren van de gegevens betreft: niet altijd heeft de notaris de voorwerpen per onderwerp gerangschikt; kleding, meubilair, boeken en keukengerei staan door elkaar. Daarnaast zal blijken dat het traceren van voorwerpen tijd kost. Wat is 'monnikwerk' en is 'Delffs Blau' aardewerk uit Delft of Chinees porselein van mindere kwaliteit? Heeft er in de 'papagaaijkooij' ook een papegaai gezeten? Kloppen de titels van de boeken, waar zijn deze uitgegeven, tot welk genre kunnen de boeken gerekend

worden? Zijn de genoemde schilderijen te traceren (veelal wordt de schilder niet genoemd). Kortom er dienen talloze vragen beantwoord te worden.

Wanneer het traject - verzameling van gegevens door vrijwilligers, invoer in de computer en interpretatie - is afgelegd, zullen door vergelijking en nauwgezette studie van resultaten die elders zijn geboekt en literatuurstudie ook in 's-Hertogenbosch resultaten kunnen worden gepresenteerd. Binnen de gevormde 'stichting Woon- en Leefculturen 's-Hertogenbosch' is aan de volgende mogelijkheden gedacht:

- Een tentoonstelling in samenwerking met het Noordbrabants Museum.
- Het doen verschijnen van een aantal monografieën van ca. 60 pagina's, waarin deelonderwerpen behandeld worden. Zo kan gedacht worden aan boekjes over het 'Muziekleven', de 'Leescultuur', 'Het bezit van Asiatica' en 'Eet- en Drinkgewoonten'.
- Een synthese, waarbij gedacht moet worden aan een 'wetenschappelijke' bijdrage, die wellicht tot een promotie van de onderzoeker kan leiden.
- Artikelen in de tijdschriften van de 'Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch' en het driemaandelijks tijdschrift 's-Hertogenbosch' van het Stadsarchief.
- Samenwerking met op het gebied van Interieurverzorging en Antiek gespecialiseerde bedrijven. ■

Enige literatuur

H. van Koolbergen, *Materiële cultuur: huisraad, kleding en bedrijfsgereedschap*, Zutphen, 1988; Th.H. Lunsingh Scheurleer, C. Willemijn Fock en A.J. van Dissel, *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse Gracht*, Leiden, 1986-1992. (6 delen); A.J. Schuurman, *Materiële cultuur en levensstijl. Een onderzoek naar de taal der dingen op het Nederlandse platteland in de 19e eeuw: de Zaanstreek, Oost-Groningen, Oost-Brabant*, Utrecht, 1989; Ester Vink, *Eten en drinken in het huis van Johanna van Grimbergen. ('s-Hertogenbosch. Drie-maandelijks Tijdschrift over de geschiedenis van 's-Hertogenbosch*, II (1994), p. 1-8; Th. Wijsenbeek-Olthuis, *Achter de gevels van Delft. Bezit en bestaan van rijk en arm in een periode van achteruitgang*, Hilversum, 1987; Th. Wijsenbeek-Olthuis, *Vreemd en eigen: Ontwikkelingen in de woon- en leefcultuur binnen de Hollandse steden van de zestiende tot de negentiende eeuw*. In: Peter te Boekhorst e.a., *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1850. Een historisch-antropologisch perspectief*, Meppel/Amsterdam/ Heerlen, 1992.